

Proč ne?, 29. 1. 2009

Rozhovor

Pavlna WOLFOVÁ

I přes loňskou prohru v boji o prezidentské křeslo má ekonom Jan Švejnar dál chuť dobýt Pražský hrad. »Jakmile se k takové věci člověk jednou rozhodne, měl by aspirovat dlouhodobě,« říká s tím, že si klade za cíl posunout myšlení Čechů dopředu.

*** Čtete někdy diskuse pod články na zpravodajských serverech?**

Jeden čas jsem to zkoušel, ale pak jsem si uvědomil, že jsou to nesměrodatné věci. Většina těch příspěvků je pokřikování a vyřizování si účtů.

*** Když před pár dny odvezli do nemocnice bývalého prezidenta Václava Havla, na jednom serveru diskusi uzavřeli, protože lidé byli strašně sprostí. Proč jsou tu lidé na své prezidenty tak naštvaní?**

Ty debaty nerepresentují průřez české společnosti, je to průřez extrému, ne průřez průměru. Na českém internetu panuje větší diskusní exhibicionismus než v jiných zemích. Nemyslím si, že to v tomto případě bylo spojeno s faktem, že Václav Havel je bývalý prezident. Václav Havel je zkrátka dlouhodobě na mušce, mnozí ho zbožňují a mnozí naopak. A ta druhá skupina má zřejmě čas stát se samozvaně účastníkem takových nepěkných diskusí.

*** Je to rok, kdy jste kandidoval na prezidenta republiky, a tyhle věci se vás bezprostředně dotýkaly. Překvapila vás razance internetové nenávisti?**

Upřímně řečeno, trochu ano. V Americe to totiž není takhle zlé, je to víc vyvážené. Přesně nevím proč. Možná je to tím, že je to pro všechny tady relativně nové médium.

*** Umíte si poradit se sprostými útoky, urážkami a výhrůžkami?**

Ano. Je to tím, že jsem vyrůstal v americkém akademickém prostředí. Ne v rámci urážek, ale pádných tvrdých argumentů jsem schopen pružně reagovat, v tom jsem velmi dobře procvičen.

*** Ale tady na žádné relevantní argumenty většinou nedochází...**

To je pravda. Proto moje začátečnická reakce byla taková, že útoky na mě jsou nespravedlivé, nejsou relevantní, natož podložené fakty. Potom jsem si uvědomil, že čtu extrémní pohledy a reakce – tedy něco, co by nemělo moje jednání jakkoli usměrňovat.

*** Nevím o nevděčnějším postavení člověka v Česku, než je politik.**

To je dobrý postřeh a v určitém smyslu pravdivý. Člověk, který se rozhodne být veřejně činný, se na to musí připravit – na různá obvinění a útoky, ať už podložené nebo nepodložené. Ale je to věc rozhodnutí, vydat se veřejnosti. A takové rozhodnutí lidé svým vstupem do politiky zkrátka udělali.

*** Pamatujete si na moment, kdy vás to prvně napadlo: Pokusím se stát prezidentem České republiky?**

Začátek se možná dá vystopovat už tenkrát, kdy jsem jako sedmnáctiletý kluk odcházel do exilu. Cítil jsem, že odcházím i proto, abych jednou mohl naší zemi prospět. Chtěl jsem se dostat na špičkové univerzity, nakonec se mi to i podařilo a pracoval jsem na velmi zajímavých postech. Po revoluci přišla ta správná chvíle zúročit to, založit novou ekonomickou školu, poradit vládě, jak se chovat. Kandidatura na prezidenta byla velké a vážné rozhodnutí, ale vlastně logicky navazující. Viděl jsem, že tehdejší a zároveň současná hlava státu zaujímá některá extrémní stanoviska, která nejsou naší zemi prospěšná. Definitivně jsem se rozhodl po dohodě se svým volebním týmem tři dny předtím, než jsem kandidaturu oznámil. Rozhodl jsem se tak proto, že jsem chtěl tomu prezidentskému extremismu poskytnout alternativu, nabídnout šanci přemýšlet jinak. A to chci i nadále.

*** Jak přijala tu kandidaturu vaše žena?**

Překvapená nebyla, Kathy věděla, že o tom uvažuji. Blesk z čistého nebe to pro ni rozhodně nebyl. Dokonce bych řekl, že na to byla připravená. Telefonoval jsem jí a ona řekla: »Dobře, dělej, co je pro tebe důležité.«

*** Co na to řekly děti?**

Braly to stejně jako manželka, ale navíc k tomu přidaly takový typicky americký mladý entuziasmus. Děti jsou zčásti Češi a zčásti Američané a jsou nositeli pro Evropana trochu vzdáleného elánu a nadšení pro službu dobré věci.

*** A co říkala rodina potom, když jste prohrál?**

Kathy mi říkala, že se dost obávala toho, jak mě vrátí zpátky do běžného života. Já jsem se druhý den po prohrané volbě probudil a řekl si, že mám spoustu restů, rozdělaných článků, studentů, kteří na mě čekají, a dal jsem se přirozeně znovu do práce. Samozřejmě s tím, že jsem si vytyčil, že zůstanu osobou veřejně činnou a prospěšnou. Od začátku jsem dobře věděl, že tu jsou dvě možnosti – výhra, nebo prohra. Navíc jsem si byl jist tím, že druhá strana použije všechny prostředky pro to, aby vyhrála. A tak se nakonec objevil i ten jeden potřebný hlas, aby se stal prezidentem Václav Klaus. Já sám jsem tím nebyl psychicky nijak zvlášť zasažen.

*** Neříkáte si, že to nakonec dopadlo dobře, když to sledujete? Entropa, radar, ostudy, plynová krize, ekonomická krize, trapno... To by šlo světem za vámi, za prezidentem. Pořád byste to chtěl dělat?**

Pořád bych to chtěl. Jakmile se k takové věci člověk jednou rozhodne, měl by aspirovat dlouhodobě. Vždy jsem byl schopen vysvětlovat, co dělám, co nedělám, kde mám nebo nemám odpovědnost, kde reprezentuji sebe sama a kde zastupuji něco širšího. Věci můžete posouvat jen v rámci vlastních možností. Prezident by měl mít za úkol posouvat národ v jeho myšlení tak, aby se v něm trapno vyskytovalo co nejméně. Václav Havel to podle mého názoru dělal správně. A já jsem jednou udělal rozhodnutí, že se to pokusím dělat také. A protože už jsem ho udělal, tak teď jsem připraven sloužit. Mám z čeho vycházet. Jsem dobrý vědec, jsem schopen špičkových analýz, publikuji ve světových časopisech. Myslím, že v tomto ohledu bych mohl a chtěl ještě mnoho vykonat. Mám navíc vynikající rodinu a spoustu přátel a s nimi bych moc rád trávil čas.

*** Zatímco vy jste se prezidentem nestal, Barack Obama jím dnes je. Před rokem jste mluvil o své podpoře jemu a Hillary Clintonové. Dopadlo to tak, jak to mělo být?**

Dopadlo to nadmíru dobře. Očekávám, že Obama se postaví tváří v tvář velkým výzvám, které před ním stojí. Ačkoli jistě nesplní všechna očekávání. Ta jsou nerealistická.

*** Obama toho hodně nasliboval, což kandidáti na prezidenty dělají. Uměl byste taky tak slibovat?**

Jde o to, jak a co slibujete. Obama tam, kde tuší překážky, neslibuje výsledek, slibuje úsilí, které by k lepšímu výsledku mělo vést. Americká ekonomika je ve velmi špatném stavu, počáteční bod je níž, než se očekávalo, a to on připomíná.

*** Z tehdejšího Československa jste utíkal v roce 1970. V čem to tady zůstalo stejné?**

Je toho mnoho. Když člověk odjede a pak se zase vrátí, uvědomí si přesně to, co je dáno kulturou, co měl na svědomí režim a co se změnilo. Dlouhodobě tu přetrvává česká nátura, která má vynikající i slabší stránky. Příklad: přístup k rodině, ten je naprosto specifický. Matky se tu skutečně starají o děti, což je v Americe trochu jiné. Na večere tady chodí jen jeden rodič malých dětí, druhý zůstává doma a stará se. Tohle funguje napříč generacemi a je to velmi české. Když jsem se po letech vrátil zpátky, trvalo mi jen asi dvě hodiny, než jsem se zorientoval a zjistil, že je to tu, jako bych nikdy neodjel. Obchod na tom samém rohu, škola tam, kde kdysi byla, v ní ta stejná učitelka a ve stejný čas hodina češtiny.

*** Zůstalo tu i něco z toho, proč jste odešel?**

Já odešel z politických důvodů a ty pominuly. Jen s těmi pozůstatky se pořád vypořádáváme. I já jsem očekával, že to půjde rychleji. Hranice se daly otevřít hned, ale přeorientovat komunistickou stranu se dodnes nepovedlo. Myšlení se mění mnohem pomaleji, než jsme mohli tušit.

*** Váš odchod do ciziny je trochu jako z románu. Píše se rok 1970, vám je sedmnáct, sestra třináct, rodiče jsou už ve Švýcarsku, jsou Velikonoce a vy utíkáte...**

Mně bylo sice sedmnáct, ale lidé v té době dospívali rychleji. Byl jsem v podstatě dospělý. Věci se rychle měnily, během půl roku od svobody po vpádu cizích vojsk. Byli jsme tu připraveni v podstatě na všechno. Když rodiče poslali kód, který jsme si dohodli v případě, že by mně a sestře hrozilo zabavení pasů, tak jsem věděl, že musíme okamžitě odjet. Koupil jsem lístky na noční vlak a začal shánět sestru, která byla s lyžařským oddílem ve Špindlerově mlýně.

*** Takže jste tam zavolal a řekl vedoucímu oddílu, že utíkáte?**

Zavolal jsem tam a ona si zrovna v té chvíli zlomila lyži, hrozně plakala. Já jí říkal, ať nepláče a hned vyrazí na autobus, protože musíme odjet na prodloužený víkend za rodiči. Ale sestra pořád plakala a trenér si myslel, že musí odjet kvůli tomu, že nemá lyže. A tak jí to rozmlouval, říkal, že jí koupí nové lyže, ať tam zůstane. Bylo to trochu napínavé, ale sestra se nějak dostala do autobusu a přijela do Prahy. V noci jsme pak odjeli vlakem – s jedním kufrem, lyžemi a kytarou.

*** A najednou jste byl ve Švýcarsku, s ambicemi, ale bez maturity. Osm let nato jste získal doktorát na Princetonu...**

V Americe mi umožnili přistoupit ke zkouškám na univerzitu. V Evropě to bez maturity nešlo.

*** Americké vysoké školství sedmdesátých a osmdesátých let vnímám jako výsostně levicové prostředí, ne?**

Jistě, měl jsem tam s levicovými studenty velmi vyhrcoené debaty. Byla to konečná fáze války ve Vietnamu a levicové názory byly velmi silné. Tak silné, jak silný byl můj antisovětský názor. Postupně jsem začal vidět situaci více intelektuálně – že se věci nejdřív musí studovat a teprve potom je k nim možné zaujímat postoje. Na tom stojí celá moje profese: srovnávat a ptát se, proč věci někde fungují lépe než jinde, v jiném kontextu. Je v tom průnik mezi ekonomikou, politikou a kulturou. Ale bylo to rozhodně velmi zajímavé období, kdy americké univerzity vřely, mejdany byly napůl oslavy, napůl diskusní kluby. A mělo to jeden paradoxní následek – potom v osmdesátých letech byli mladí profesoři, původně studenti, mnohem více doleva než jejich žáci. Studenti byli konzervativní, profesoři radikálové.

*** Z doby studií máte významné kamarády. S dnešním filozofem a profesorem politické ekonomie Francisem Fukuyamou jste prý měl dokonce společnou koupelnu, což může být silný základ pro přátelství na celý život...**

Dlouhodobě rozhodně. Byli jsme spolu v rezidenčním domě Telluride House. To je instituce, která pomáhá vychovávat budoucí lídry. Byla tam se mnou spousta lidí, kteří se stali a dodnes jsou významnými osobnostmi veřejného života v různých oblastech. Je to samosprávná společnost, kterou si ti studenti sami vedou. Naučí se, jak funguje burza, jak pečovat o svěřené, jak delegovat povinnosti. S Frankem Fukuyamou jsme se tam dohadovali o to, kdo, kdy a jak bude uklízet koupelnu, ale ačkoli byl literárně zaměřen, měl zájem i o politické vědy. Hodně jsme si spolu povídali. Než odjel poprvé do Evropy, dlouze jsme to spolu probírali, a po jeho návratu do Států znovu.

*** Jak vypadá americká akademická půda dnes, znovu se ohnivě debatuje?**

Debatuje. George Bush přinesl novou éru, fundamentální konzervativismus, kterým převálcovává Ameriku. Většina inteligentních mladých lidí se proti tomu stavěla a část z nich velmi ostře a nahlas.

*** Do jaké míry to byl jen důsledek toho, že Bush je prototyp obhroublého farmáře z Texasu? Do jaké míry jeho obraz převálcovává třeba i místy rozumný obsah?**

Bylo to půl napůl. Ale uvědomme si, že Bill Clinton je z Arkansasu a průměrný Arkansasan vzbuzuje ještě horší dojem než nějaký chlápek z Texasu. Ale Clinton je velmi inteligentní a zcestovalý. Bush má sice dobré vzdělání, ale dosáhl ho s odřenýma ušima. Byl prý skvělý bavič, vymetač večírků, každého znal jménem, ale student to byl mizerný. Takovému Clintonovi nesahal ani po paty.

*** Možná ale z historického hlediska nedopadne tak špatně, jak to teď vypadá...**

Bush bude dlouhodobě hodnocen lépe, než jak je tomu dnes. Velmi mu pomohl útok na New York, který Bush povýšil na počátek války. A v Americe platí, že pokud jsme ve válce, podpora prezidenta je samozřejmá a nutná. Jen proto mohl George Bush pokračovat se vším všudy i s Guantánamem, Abú Ghrajbem a tak dále.

*** Než jste odešel z Československa, závodně jste lyžoval. To pořád umíte?**

Umím. Pokračoval jsem v lyžování i v Americe na univerzitě. Díky tomu jsem se mimochodem o tamních lidech hodně naučil a zorientoval se v americké povaze. Když jedete Vermontem v blizardu a převrátí se s vámi auto, testujete se. Když je k tomu minus třicet, nastávají tvrdé podmínky a to prohlubuje vztahy.

*** Někde jste říkal, že dneska navíc jezdíte na snowboardu...**

Jezdím. Celá naše rodina si to na přání mojí sestry vyzkoušela. Od počátku osmdesátých let si občas jízdou na snowboardu dám.

*** Václav Klaus o ježdění na snowboardu řekl, že je to příznak levicového smýšlení. Jak na tuhle teorii váš kolega ekonom, dnes prezident, podle vás přišel?**

No, to právě nevím. Nemám představu. Naopak bych řekl, že na těch snowboardech se prohání kdekdo, studenti, ale i bankéři, o nichž bych pochyboval, že jsou tvrdě levicově zaměřeni. Ani sociologicky ta věc nesedí. Co se týče té teorie, nevznikla racionálním úsudkem, normální ekonom by k tomu logicky nedospěl. Nevidím logickou cestu k této premise. Podle mě je to víra Václava Klause.

*** Když jsme znovu u Václava Klause, v loňském novoročním projevu krátce před volbou ujistil Čechy, že na tom nikdy nebyli lépe. Deset měsíců nato přišla ekonomická krize, rok nato přestal téct plyn z Ruska...**

Já jsem už tenkrát argumentoval, že jsme prošli bohatým obdobím a že se věci zhorší, že bude hůř. Nalil jsem lidem čistého vína. Věděl jsem, že na šok – a teď přišel – je třeba se připravit. V zemích na západ od nás se debatuje o možnostech krizí různého druhu víc než rok. Jak se na ně připravit, jak se připravit na zpomalení, ne-li recesi po dlouhém vzestupu.

*** Stejně se máme docela dobře, nemyslíte? Ekonomická krize a neproudící plyn na jedné straně, na druhé plné hospody, fronty u vleků... Jako by to s námi nic moc nedělalo...**

Když se srovnáme s chudobou rozvojových zemí, jsme vypasení a žijeme si nad poměry. Můžeme klidně bydlet třeba v luxusních hotelích v Dominikánské republice a dívat se dolů na hladové slumy. Jsme na tom dobře. Jen jde o to, jestli umíme být realističtí v očekávání. Každý si chce vždycky polepšit, ne pohoršit. A nejistota a riziko se zvýší, to mi věřte.

*** Žijete v Americe, centru světového byznysu, umíte počítat, máte kontakty, vzdělání, tedy všechny předpoklady pro to, udělat díru do světa v komerční sféře. Proč nepodnikáte?**

Měl jsem možnost začít jako manažer Philip Morris a jsem si téměř jist, že bych tam uspěl a prorazil, kdybych chtěl. Já o to ale nestál. Nehodlám trávit svůj život hromaděním peněz pro hromadění dalších peněz. Jako student jsem žil chvíli i pod hranicí chudoby a vnímám to dodnes jako plus. Vidím, že mnoho lidí má dost peněz, ale nedostatek svobody, nedostatek možností disponovat svým časem a nedostatek možností zabývat se tím, co je důležité. Akademik takovou možnost má. Jednak žije mezi inteligentními lidmi, kteří jsou stále ochotní diskutovat, což je stimulační, a za druhé mohu pracovat jeden den v Senegalu, další tady nebo v Michiganu. Můžu se věnovat tomu, co prospívá někomu druhému a navíc i mně.

*** Může s tím souviset i vaše dávná nigerijská zkušenost, kdy jste tam s otcem trávil nějaký čas?**

To mi bylo patnáct šestnáct a zanechalo to na mně obrovský dojem. Přijeli jsme tam ze socialismu, chudých poměrů, ale řádově jsme byli na zcela jiné úrovni. Z toho důvodu jsem se později začal zabývat ekonomickým rozvojem a nestal se třeba bankéřem. Rozvoj považuji za důležitější. Nezávidím šéfům bank ani velkým podnikům. Někteří z nich jistě dosáhli velkých výsledků, ale já také. A další velké cíle mám před sebou.

*** Přesto ale málokdo řekne: Nechtěl bych být bohatý. Vy taky chcete mít peníze, nebo ne?**

Čím je člověk bohatší, tím větší má nezávislost a svobodu. Třeba George Soros řekl, že být miliardář je důležité proto, aby byl svobodnější než ostatní, a když se mu chce poslat stovky milionů na pomoc východní Evropě, tak je tam prostě pošle a nikdo mu v tom nezabrání. Já mám dost peněz na to, co bych si eventuálně chtěl koupit. Mohu si koupit třetí, čtvrté i páté auto. Letadlovou loď asi ne, ale tu ani nechci. Kromě dostatku mám akademickou svobodu, od třiceti let definitivu, a tedy zajištěný dostatečný tok peněz. Nechci tu po sobě zanechat obrovské peníze, chci tu zanechat jiné věci, větší hodnoty. Dal jsem svým dětem vzdělání a vyslal je do světa a i to samo o sobě je docela hodně.

Jan ŠVEJNAR (56) vystudoval ekonomii na Cornellově univerzitě a Princetonské univerzitě. Třináct let přednáší na Michiganské univerzitě, kde zároveň vede Centrum pro mezinárodní politiku. Po revoluci 1989 se vrátil z dvacetiletého exilu v USA a aktivně se zapojil do přeměny socialistického Československa. Působí jako poradce mezinárodních institucí, vlád a velkých podniků, je světově uznávaným expertem na ekonomii rozvojových zemí a strategii transformací. Ve Spojených státech získal profesuru ekonomie, obchodu a hospodářské politiky. V České republice předsedá řídicímu a dozorčímu výboru CERGE – EI. V roce 2008 kandidoval na funkci prezidenta České republiky. Jan Švejnar je ženatý a má dvě děti.